

Удосконалення системи соціального забезпечення населення в Україні

Н. ПОЛЯК

Центр перспективних соціальних досліджень
Міністерства соціальної політики України і НАН України
м. Київ

Висвітлено проблеми та концептуальні основи вдосконалення системи соціального забезпечення в Україні. Досліджено теоретико-методологічні засади формування інституту соціального забезпечення, визначено місце соціального забезпечення в системі соціально-економічних відносин. Запропоновано рекомендації щодо адаптації українських соціальних стандартів до стандартів Європейського кодексу соціального забезпечення.

Освещены проблемы и концептуальные основы усовершенствования системы социального обеспечения в Украине. Исследованы теоретико-методологические основы формирования института социального обеспечения, определено место социального обеспечения в системе социально-экономических отношений. Предложены рекомендации по адаптации украинских социальных стандартов к стандартам Европейского кодекса социального обеспечения.

The problems and conceptual framework for improvement of Ukrainian social security system are examined. The theoretical and methodological bases of social security institute formation are investigated; the place of social security in socio-economic system relations is defined. The recommendations for of Ukrainian social standards adaptation to the European Code of Social Security are offered.

Ключові слова: *інститут соціального забезпечення, соціальні ризики, соціальні виплати, соціальні стандарти, Європейський кодекс соціального забезпечення.*

Постановка проблеми. Соціально-економічні реформи в Україні спричинили появу низки суспільних проблем: українське населення, у тому числі й працююче, в своїй більшості залишається бідним, наявні робочі місця є здебільшого низькопродуктивними, погіршується демографічна ситуація в країні. Низький рівень та якість життя населення є віддзеркаленням існуючої системи соціальних стандартів та нормативів, які не відображають реальної вартості робочої сили тощо.

Вирішення проблем зростання життєвого рівня населення й подолання бідності неможливе без вдосконалення системи соціального забезпечення, її адаптації до динамічно змінюваних економічних, демографічних та соціальних умов. Соціальне забезпечення в Україні потребує не тільки забезпечення захисту непрацездатних та соціально-вразливих верств населення, а й активних заходів та інноваційної політики, орієнтованої на працездатних членів суспільства, що передбачає створення умов для самозахисту осіб, посилення превентивних заходів і залучення до трудової діяльності різних груп населення з метою формування соціально благополучного та економічно ефективного суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій. Важливою ідейною основою становлення та розвитку соціального

забезпечення є наукові праці таких західних економістів, як У. Беверідж, О. Бісмарк, Л. Ерхард. Сучасна економічна наука має достатньо науково-теоретичних та методологічних напрацювань з цієї проблематики. Про підвищений інтерес науковців до різних аспектів становлення та функціонування системи соціального забезпечення населення свідчить низка наукових досліджень, автори яких ставлять за мету визначення оптимальних шляхів впровадження соціальної політики й розробки інноваційних моделей соціального захисту та соціального забезпечення, зокрема наукові праці таких українських учених, як І. К. Бондар, Н. П. Борецька, Н. П. Баранова, І. Ф. Гнибіденко, А. М. Гриненко, О. А. Грішнова, О. Л. Іванова, А. М. Колот, В. Д. Лагутін, Е. М. Лібанова, Л. С. Лісогор, О. В. Макарова, В. О. Мандибура, Б. О. Надточій, В. М. Новіков, О. Ф. Новікова, Ю. О. Шклярський. Заслужують на увагу праці російських учених-економістів: В. В. Антропова, Н. А. Волгіна, Н. А. Горелова, Н. М. Римашевської, В. Д. Роїка, Л. С. Ржаніциної, Г. Е. Слезингера та ін.

Водночас деякі проблеми удосконалення системи соціального забезпечення населення в умовах соціально-економічних перетворень недостатньо висвітлені у наукових працях, зокрема теоретико-методологічні аспекти інституту соціального забезпечення, структурні особливості та взаємозв'язки між еле-

ментами системи соціального забезпечення, сутнісні ознаки організаційно-економічних методів її формування. Також потребує удосконалення впровадження якісних соціальних стандартів та гарантій у сфері доходів населення та приведення їх у відповідність до міжнародних соціальних стандартів. З метою інтеграції України до Європейського Союзу необхідно розробити рекомендації щодо адаптації українських соціальних стандартів до стандартів Європейського кодексу соціального забезпечення та Конвенції МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення». Важливе значення для проведення якісних соціальних перетворень має розробка дієвої національної концепції соціального забезпечення. Відсутність комплексного підходу до вирішення проблем у сфері соціального забезпечення та необхідність науково-обґрунтованих підходів до удосконалення цього інституту обумовило вибір теми даного дослідження та її актуальність.

Мета дослідження полягає у висвітленні теоретико-методологічних засад становлення, функціонування та удосконалення системи соціального забезпечення населення.

Виклад основного матеріалу. Соціальне забезпечення є одним із найпотужніших інституційних проявів соціальної солідарності та найважливішою гарантією належних стандартів життя людини. Разом з тим, воно входить до переліку основних прав людини та є одним з найважливіших засобів досягнення соціальної злагоди в суспільстві, сприяючи тим самим соціальному миру та залученню всіх соціальних груп до суспільної взаємодії.

Підвищену увагу до питань соціального забезпечення почали приділяти одночасно із розвитком такого напрямку економічної теорії як інституціоналізм. Особливе значення інституціоналізму у дослідженні соціального забезпечення населення обумовлене тим, що саме цей напрям розглядає економічну науку насамперед як науку про людину і для людини.

Виникнення інституту соціального забезпечення було спричинено негативними проявами промислової революції наприкінці XIX ст., внаслідок чого державам доводилось вирішувати багато соціальних та економічних проблем і найбільшу серед них — проблему поширення бідності серед населення.

Дослідження розвитку інституту соціального забезпечення дозволило виокремити три етапи. Перший етап (кінець XIX — початок XX ст.) характеризується виникненням програм соціального страхування, які охоплювали лише працюючих та передбачали обмежені обсяги та тривалість виплати допомоги. Другий етап (середина XX — кінець XX ст.) відзначився розширенням кола страхових випадків, а також перетворенням перших програм соціального страхування на більш розвинені системи соціального забезпечення, для яких властивий вищий рівень

солідарності між віковими групами, працюючими і безробітними, здоровими і хворими. Третій етап розвитку інституту соціального забезпечення, який розпочався наприкінці XX ст. і досі триває, характеризується розширенням концепції соціального забезпечення, що базується на принципах взаємодопомоги та солідарності.

Виходячи з позицій інституціональної теорії, сутнісне розуміння соціального забезпечення як інституту можна визначити за двома критеріями: за формою та за змістом. За формою — це сукупність організацій, установ, матеріальних та інформаційних засобів, а за змістом — сукупність закріплених законодавчо-нормативними актами правил та норм, організаційних форм управління об'єктами, процесами та відносинами у сфері соціального забезпечення.

Основними принципами функціонування сучасного інституту соціального забезпечення визначено наступні:

- обов'язковість впливу держави на сферу соціального забезпечення;
- соціальна справедливість у сфері трудових відносин, яка створює рівні права для всіх категорій громадян;
- всезагальний та обов'язковий характер захисту працівників від соціальних ризиків;
- адресність заходів щодо соціального забезпечення, що передбачає спрямування конкретних видів соціальної допомоги на конкретні категорії населення;
- комплексність видів соціального забезпечення, що дозволяє охопити працездатне та непрацездатне населення, сферу умов праці та професійної підготовки, медичне обслуговування всіх груп населення;
- багаторівневність та багатосуб'єктність соціального забезпечення, що дозволяє включити в організаційно-управлінську структуру соціального забезпечення всіх його суб'єктів, зокрема державу, роботодавця, профспілки та найманих працівників;
- солідарність усіх суб'єктів соціального забезпечення щодо розподілу фінансового тягаря та раціонального використання коштів.

До складу інститутів системи соціального забезпечення можна віднести соціальне страхування, соціальну допомогу та соціальне обслуговування. У країнах з розвинутою соціально орієнтованою ринковою економікою кожен з цих інститутів відіграє відповідну роль, при цьому відрізняється його питома вага, коло захищених осіб, джерела фінансування та правовий статус органів управління.

Необхідно наголосити, що важлива роль належить саме державному соціальному забезпеченню. Державні інститути соціального забезпечення представлені як органами влади, так і закріпленими на державному рівні нормативно-правовими актами та рішеннями щодо типових норм, правил, умов функціонування соціального забезпечення населення.

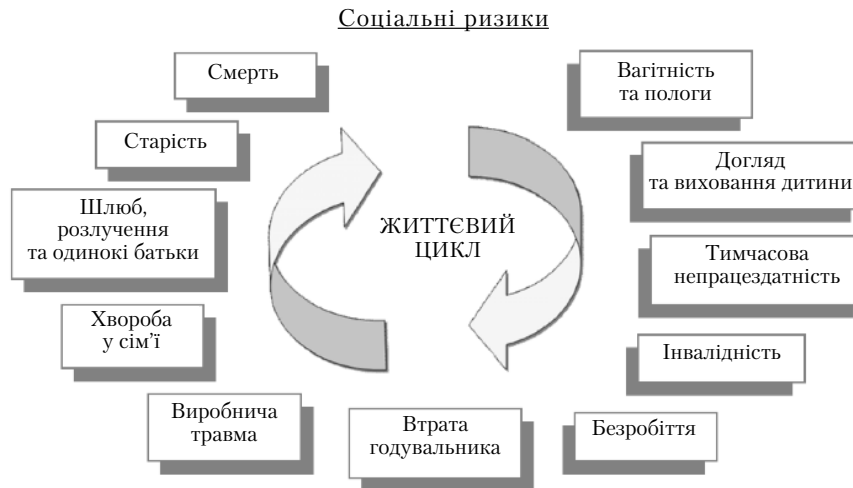


Рис. 1. Соціальні ризики у життєвому циклі людини

Основним базовим інститутом соціального забезпечення в країнах з ринковою економікою є соціальне страхування. Воно дозволяє наблизити систему соціального забезпечення безпосередньо до працюючого населення, родин і трудових колективів, а також має унікальну властивість соціального стабілізатора суспільства.

Система обов'язкового державного соціального страхування дозволяє реалізовувати принцип соціальної солідарності, що забезпечує перерозподіл надходжень на користь відповідних груп населення, таких як: хворі, непрацездатні, безробітні, літні особи. Саме в соціальному страхуванні найбільш чітко проявляється єдність відповідальності держави, роботодавців і працівників за соціальне забезпечення окремих категорій населення та їх сімей при настанні соціальних ризиків, що викликають загрозу матеріальної незабезпеченості внаслідок втрати заробітку. Так, роль соціального страхування, на відміну від інших інститутів соціального забезпечення, полягає у попередньому виявленні та врахуванні соціальних ризиків, яких може зазнати будь-яка людина упродовж життя, а саме: тимчасова непрацездатність, виробничий травматизм, втрата годувальника, старість, безробіття, вагітність та пологи тощо (рис. 1).

Сучасні трактування поняття соціального забезпечення в різних джерелах суттєво відрізняються, мають різний зміст залежно від авторського сприйняття тих чи інших соціально-економічних явищ та інститутів, що охоплені даним поняттям. З цієї причини і зараз зміст поняття соціального забезпечення у вітчизняній економічній літературі не має загальноприйнятого визначення.

У вітчизняній науковій літературі сутність поняття «соціальне забезпечення» часто зводиться до підтримки непрацездатних осіб та сімей з дітьми або ототожнюється з поняттям «соціальний захист». При цьому питання соціального забезпечення працюючої частини населення недостатньо досліджене.

Сучасне розуміння цього терміна в різних країнах відрізняється. Наприклад, у США воно в основному стосується пенсій за віком, у Великій Британії — всієї системи грошової допомоги, у материковій Європі охоплює всю грошову допомогу та охорону здоров'я, в деяких інших країнах означає здебільшого соціальне страхування¹.

Можна стверджувати, що подальший життєздатності поняття соціального забезпечення сприяла Міжнародна Організація Праці (МОП), яка прийняла цей термін для постійного використання, оцінивши його як «простий і доступний вираз одного з найглибших та всеохоплюючих прагнень людей усього світу»². МОП традиційно визначає соціальне забезпечення з точки зору суспільних заходів, необхідних для задоволення трьох типів потреб або непередбачуваних життєвих обставин:

- потреба в медичній допомозі;
- втрата або суттєве скорочення заробітку (доходу) через хворобу, вагітність та пологи, виробничу травму, старість, інвалідність, смерть годувальника або безробіття;
- витрати, пов'язані з вихованням дітей.

Враховуючи визначення поняття соціального забезпечення, що існують у вітчизняній та зарубіжній літературі, можна запропонувати таке удосконалене автором статті. Соціальне забезпечення населення — це захист, який суспільство надає особам та домо-

¹ Іванова О. Л. Соціальна політика: теоретичні аспекти. Курс лекцій / О. Л. Іванова. — К.: ВД «КМ Академія», 2003. — С. 9.

² Introduction to Social Security. — International Labour Office. Geneva, 1984 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/1984/84B09_34_engl.pdf.

господарствам, шляхом впровадження заходів з метою забезпечення доступу до медичного обслуговування та збереження гарантованого рівня доходу в разі хвороби, вагітності та пологів, виробничої травми та професійних захворювань, безробіття, старості, інвалідності, втрати годувальника, що здійснюється у вигляді соціальних виплат та послуг, визначених на основі якісних соціальних стандартів.

Головною метою системи соціального забезпечення є підтримка рівня доходів населення у разі виникнення соціальних ризиків для задоволення основних життєвих потреб та забезпечення гідного рівня життя. При цьому гідний рівень життя розуміється як підтримка життя на рівні стандартів сучасного розвинутого суспільства. Крім того, нині формування системи соціального забезпечення передбачає вирішення таких завдань, як здійснення соціальної підтримки різних соціальних груп та забезпечення кожній людині доступної допомоги у подоланні критичних ситуацій, вирішенні складних життєвих проблем.

Об'єктом системи соціального забезпечення є все населення країни, серед якого, виходячи зі специфічних потреб, можна виділити такі категорії громадян: діти, особи пенсійного віку, інваліди, тимчасово непрацездатні, жінки у період вагітності і догляду за дитиною, безробітні тощо.

Суб'єктами системи соціального забезпечення виступають, по-перше, державні інститути, які встановлюють умови та норми соціального забезпечення, а по-друге, різні інститути соціального забезпечення, які безпосередньо займаються організацією надання допомоги та послуг (відповідні державні органи праці та соціального захисту, профспілки, соціальні страхові фонди, соціальні служби, неурядові організації тощо).

Досліджуючи структурні особливості системи соціального забезпечення, слід зазначити, що вона, як і будь-яка система, може включати підсистеми. На нашу думку, з одного боку, ця система поділяється на такі підсистеми, як соціальне страхування, соціальна допомога та соціальне обслуговування (які представляють також інститути досліджуваної системи), завдяки поєднанню яких можна забезпечити нормальне відтворення населення, а з другого — входить до складу системи більш високого рівня — системи соціального захисту.

Наступним важливим чинником структуроутворення системи соціального забезпечення є визначення її форм та видів. У сучасних умовах існує значна кількість форм соціального забезпечення, які доповнюють одна одну, виконуючи відповідні функції, та формують загальнодержавну систему соціального забезпечення.

Пропонуємо класифікувати форми соціального забезпечення на основі виділення таких ознак: сфе-

ра дії; коло осіб, які підлягають забезпеченню; джерело і спосіб фінансування; органи управління. Види соціального забезпечення можна класифікувати залежно від типу соціального ризику. Так, видами соціального забезпечення є: пенсії, соціальні допомоги (в т. ч. страхові), компенсаційні виплати, соціальні та медичні послуги, пільги та субсидії. Організаційна структура системи соціального забезпечення наведена на рис. 2.

Дослідження теоретико-методологічних засад системи соціального забезпечення населення передбачає виявлення сутнісних ознак прогресивних організаційно-економічних методів формування даної системи, до яких слід віднести: методи вибору основних програм соціального забезпечення та моделей їх функціонування, перерозподілу доходів населення, групування соціальних видатків, порядку фінансування системи соціального забезпечення, а також методи прогнозування та моделювання виплат у системі соціального забезпечення.

Важливим організаційно-економічним методом формування системи соціального забезпечення вважаємо перерозподіл доходів населення, який здійснюється двома способами: через систему загальнообов'язкового державного соціального страхування та через податкову систему. Саме система державного соціального страхування відіграє найважливішу роль у перерозподілі доходів працюючого населення, оскільки за її допомогою здійснюється нагромадження й розподіл страхових ресурсів для захисту працівників від багатьох соціальних ризиків. Разом з тим, відрахування із заробітної плати до системи соціального страхування стягуються здебільшого за вищими тарифами, ніж податок з доходів громадян.

Слід відзначити, що організаційно-економічні методи формування системи соціального забезпечення реалізуються через нормативно-правову базу. Значний вплив на формування ефективної системи соціального забезпечення має застосування міжнародно-правових документів, серед яких визначальними є Загальна декларація прав людини (1948 р.), Конвенція МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» (1952 р.), Європейська соціальна хартія (1961 р. та переглянута від 1996 р.), а також Європейський кодекс соціального забезпечення (1964 р.).

Інтеграція України у міжнародні соціально-правові процеси триває. На парламентському рівні ініційовано розгляд питання про ратифікацію Україною Конвенції МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» та Європейського кодексу соціального забезпечення. Зазначені міжнародні документи розглядаються як інструменти розширення охоплення соціальним забезпеченням й передбачають їх ратифікацію, за умови гнучкості застосування, залежно від соціально-економічного

рівня країни. Нині Конвенція МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» ратифікована 46 державами серед 183 держав-членів МОП, а Європейський кодекс соціального забезпечення ратифіковано в 21 державі серед 47 держав-членів Ради Європи.

У цілому українське законодавство передбачає певні форми соціального забезпечення щодо всіх основних соціальних ризиків у житті людини. Вітчизняною системою соціального забезпечення охоплено всі вісім видів соціального забезпечення, які надаються у вигляді періодичних грошових виплат і передбачені Кодексом та Конвенціями МОП, а саме: допомогу по хворобі; допомогу по безробіттю; допомогу по старості; допомогу у разі виробничої травми; сімейні допомоги; допомогу по вагітності та пологах;

допомогу по інвалідності; допомогу у разі втрати годувальника. Однак, як свідчить практика, досі не ратифікували ні Європейського кодексу соціального забезпечення, ні жодної Конвенції МОП у сфері соціального забезпечення. Тому з метою встановлення ідентичності та відмінностей українських та європейських стандартів у системі соціального забезпечення було проведено порівняльний аналіз та оцінку відповідності українських стандартів стандартам Кодексу за кожним видом допомоги за такими критеріями: обставиною надання допомоги, категоріями захищених осіб, типом надання допомоги, мінімальним рівнем забезпечення допомоги, необхідним періодом сплати внесків або періодом проживання в країні, тривалістю надання допомоги (таблиця).

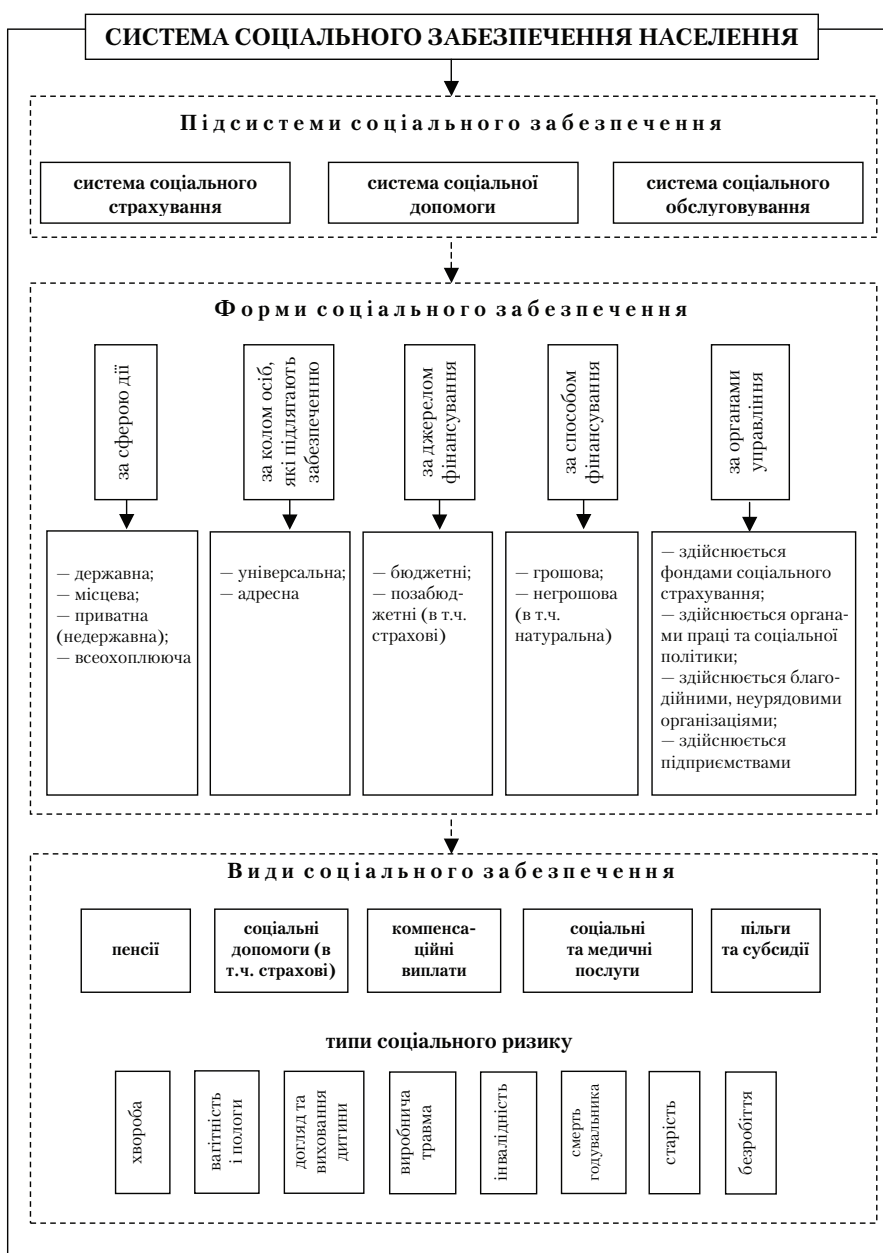


Рис. 2. Організаційна структура системи соціального забезпечення

У результаті виконаного порівняльного аналізу виявлено, що методичні підходи до визначення допомог у системі соціального забезпечення за українським законодавством відрізняються від підходів, використаних у Європейському кодексі соціального забезпечення. Тому на даному етапі актуальною є розробка рекомендацій щодо адаптації українських стандартів у системі соціального забезпечення до стандартів Європейського кодексу соціального забезпечення.

Автором запропонованого дослідження розроблені рекомендації, які включають методичні підходи щодо проведення порівняння та оцінки відповідності українських стандартів стандартам Європейського кодексу соціального забезпечення, а також пропозиції щодо впровадження цих стандартів в Україні.

У рекомендаціях визначено, що оцінку відповідності українських стандартів стандартам Європейського кодексу соціального забезпечення слід проводити у такій послідовності: створення інформаційної бази; визначення та розрахунок показників

(зокрема кількості захищених осіб, рівня забезпеченості потреб завдяки соціальним виплатам, середньомісячної заробітної плати для кваліфікованих та некваліфікованих працівників); проведення факторного аналізу українських стандартів з урахуванням вимог Кодексу; визначення можливості ратифікації відповідних частин Кодексу в Україні; обґрунтування пропозицій для впровадження європейських стандартів в Україні.

Найбільш складним виявилось визначення показників заробітної плати для працівників різної кваліфікації, оскільки статистична інформація в Україні щодо чисельності працівників та їх заробітної плати надається без виділення кваліфікаційних рівнів, у тому числі за видами економічної діяльності та за регіонами. Тому, враховуючи рекомендації Кодексу, наявну статистичну інформацію та застосовуючи метод експертної оцінки, обрано наступний підхід. Розмір середньомісячної заробітної плати кваліфікованого працівника визначено на рівні 125% середньої заробітної плати всіх захищених осіб, якому

Таблиця

Порівняння українських соціальних стандартів зі стандартами Європейського кодексу соціального забезпечення («так» – умови схожі; «ні» – умови відрізняються)

Вид соціального забезпечення	Обставина надання допомоги	Захищені особи	Тип надання допомоги	Мінімальний рівень забезпечення допомоги	Необхідний період сплати внесків або проживання в країні	Тривалість надання допомоги
Медична допомога	ні ¹	ні ¹	ні ¹	ні ¹	ні ¹	ні ¹
Допомога по хворобі	так	так	так	так	так	так
Допомога по безробіттю	так	так	так ²	так ²	так	так
Допомога по старості	так	так	так	ні ³	ні	так
Допомога у разі виробничої травми	так	так	так	так	так	так
Сімейна допомога	так	так	ні ⁴	ні ⁴	ні	так
Допомога по вагітності та пологах	так	так	так	так	так	так
Допомога по інвалідності	так	так	так	ні	ні	так
Допомога у разі втрати годувальника	так	так	так	ні	ні	так

Примітка:

¹ Порівняння не зовсім коректне, оскільки в Україні ще не запроваджено систему загальнообов'язкового державного медичного страхування, відповідно до якої має здійснюватися відшкодування витрат на лікування захищених осіб.

² За українським законодавством передбачено два типи допомоги по безробіттю: залежно від страхового стажу та без урахування страхового стажу, тому методично розрахунок мінімальних рівнів забезпечення для цих типів різний, але вони не суперечать умовам Кодексу.

³ Методичні підходи до визначення допомоги відрізняються. За українським законодавством мінімальний розмір пенсії за віком визначається, головним чином, виходячи з нормативного показника – прожиткового мінімуму, тоді як за Кодексом передбачена виплата не нижче 40% попереднього заробітку типового одержувача допомоги (яким є чоловік з дружиною пенсійного віку).

⁴ Відповідно до умов Кодексу, сімейна допомога включає періодичну грошову виплату, а також забезпечення дітям харчування, одягу, житла, відпочинку тощо; при цьому загальна вартість допомоги повинна складати 1,5% заробітної плати, що її отримує пересічний повнолітній некваліфікований робітник чоловічої статі, помноженого на загальну кількість дітей усіх мешканців; тоді як за українським законодавством передбачено надання п'яти основних видів державних допомог сім'ям з дітьми, які надаються з урахуванням складу сім'ї, її середньомісячних доходів та віку дітей.

найбільше відповідає розмір середньомісячної заробітної плати в промисловості, де, за експертною оцінкою, може працювати найбільша чисельність кваліфікованих працівників. А розмір середньомісячної заробітної плати некваліфікованого працівника прийнято на рівні розміру мінімальної заробітної плати. Для порівняння та оцінки українських та європейських соціальних стандартів також були використані розміри прожиткового мінімуму для працездатних та непрацездатних осіб, мінімальної пенсії за віком, мінімальної допомоги по безробіттю для застрахованих та незастрахованих осіб, що встановлені національним законодавством.

Результати виконаного дослідження засвідчують, що в Україні вже зараз можна ратифікувати п'ять із дев'яти частин, визначених у Кодексі, а саме: Допомога у зв'язку з хворобою (Частина III); Допомога по безробіттю (Частина IV); Допомога по старості (Частина V); Допомога в разі виробничої травми (Частина VI); Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами (Частина VIII).

Детальний аналіз положень Європейського кодексу соціального забезпечення та українського законодавства дозволив сформулювати пропозиції щодо подальшої роботи з удосконалення системи соціального забезпечення в Україні й підвищення досягнутого його рівня. Основними такими пропозиціями є: визначення в українському законодавстві категорії «типовий одержувач допомоги» для надання кожного виду соціального забезпечення, яким у Кодексі, залежно від охоплюваного випадку, визначено чоловіка з дружиною та двома дітьми (у більшості випадків), чоловіка з дружиною у пенсійному віці (для надання допомоги по старості), вдову з двома дітьми (для надання допомоги у разі втрати годувальника), жінку, яка доглядатиме дитину (для надання допомоги по вагітності та пологах), а також ввести до статистичних даних показники заробітної плати для «кваліфікованих працівників» та «некваліфікованих працівників» з висвітленням диференціації за статтю та регіонами; встановити чітку залежність між розмірами соціальних виплат, страхового стажу одержувача та розміром попереднього заробітку, з якого сплачувались страхові внески; поступово підвищувати розміри допомог із соціального забезпечення, враховуючи те, що вони мають забезпечувати достатні можливості для підтримання здоров'я та належного матеріального стану родини типового одержувача допомоги.

З метою удосконалення системи соціального забезпечення населення автором запропоновано також використовувати актуарні методи для розрахунку та прогнозування виплат у системі соціального забезпечення населення в Україні, що дозволить обґрунтувати соціальні виплати, а також джерела їх фінансування за різними економічними та демографічними сценаріями, проводити моніторинг соціальних

показників, виконувати загальний аналіз зворотних зв'язків між соціальним сектором та економікою.

Використання актуарних методів для розрахунку та прогнозування виплат із соціального забезпечення передбачає застосування певних алгоритмів, що дозволяє проводити розрахунки різних варіантів виплат у системі соціального забезпечення. Приклад алгоритму прогнозного розрахунку допомоги по безробіттю наведено на рис. 3.

Для отримання надійних прогнозів необхідна, по-перше, наявність повних і точних вхідних даних, а по-друге, актуарні розрахунки за відповідних припущень про значення вихідних умов. Припущення ґрунтуються на досвіді роботи системи соціального страхування, національній та міжнародній статистиці й обговореннях на державному рівні. Необхідно зазначити, що припущення для актуарних розрахунків щодо системи соціального забезпечення мають базуватися на відповідних незалежних демографічних оцінках, економічних та соціальних змінних.

Основою ефективної актуарної практики є моделювання. Моделі — ключові інструменти в актуарній роботі. Вони мають об'єднувати соціальні, економічні, демографічні та актуарні знання, і лише за такої умови відбуватиметься розвиток майбутнього бачення виплат у системі соціального забезпечення. Одна з таких моделей — економіко-математична імітаційна модель соціального бюджету, яка створена фінансовою та актуарною службою МОП. За сприяння цієї організації таку модель розроблено для України. Сьогодні модель соціального бюджету використовується науковцями Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України. В ході використання моделі, за участю науковців Центру, в т. ч. автора статті, модель було удосконалено та впроваджено в Міністерстві соціальної політики України. Вона дозволяє прогнозувати коротко- та середньострокові виплати в системі соціального забезпечення населення, в т. ч. працюючого, імітувати наслідки демографічних і економічних процесів, а також зміни у законодавстві. Ця модель використовує методи актуарних розрахунків і генерує масив інформації, якою можуть користуватись органи державного управління при складанні соціального бюджету, обґрунтуванні майбутніх виплат у системі соціального забезпечення, внесенні змін до законів, що стосуються соціально-економічної сфери.

Проведене дослідження дозволило визначити, що необхідність удосконалення системи соціального забезпечення населення в Україні пов'язана перш за все з відсутністю національної Концепції соціального забезпечення, яка має бути узгоджена зі стратегією зайнятості, гідної праці, стратегічними напрямками подолання бідності та з іншими аспектами соціальної політики. Так, мета цієї концепції полягає у

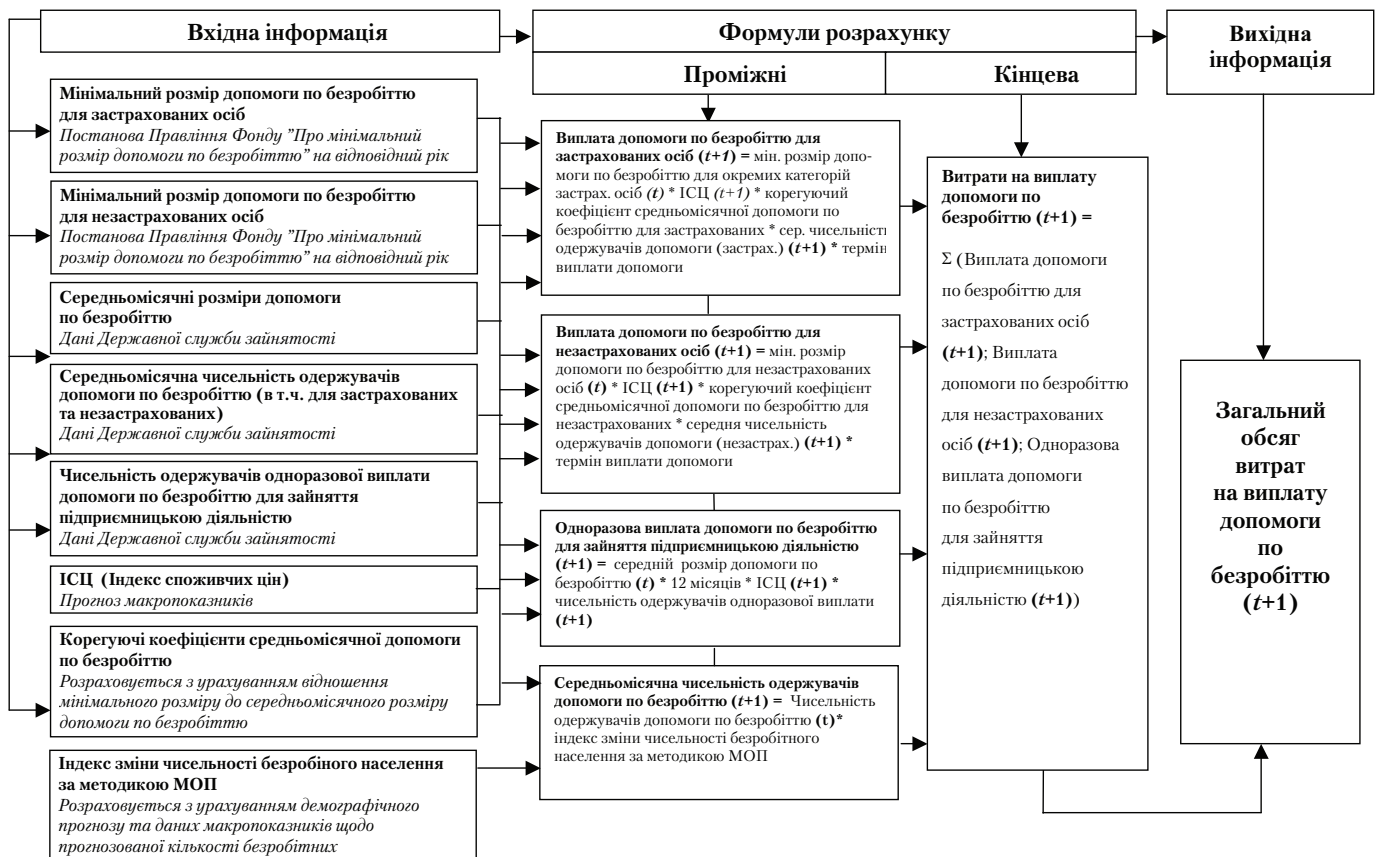


Рис. 3. Алгоритм прогнозного розрахунку обсягу виплат на допомогу по безробіттю

підвищенні якості та рівня життя населення, а також сприяттє ефективному функціонуванню системи соціального забезпечення. Завданнями зазначеної концепції є: створення стійкої та доступної системи соціального забезпечення, яка ґрунтується на інтеграційній, активній та інноваційній політиці, а також на стимулюванні здійснення превентивних заходів та широкого включення до трудової діяльності різних груп працездатного населення; розширення сфери охоплення системою соціального забезпечення з метою гарантування основного доходу та медичного обслуговування для всіх, хто потребує такого захисту; посилення страхових складових механізму фінансування соціального забезпечення (наприклад, трансформація страхових схем на випадок хвороби в схеми страхування здоров'я дозволить знизити потребу в зверненні до медичної допомоги); досягнення належного рівня державних соціальних гарантій та поступове їх підвищення; адаптація українських соціальних стандартів і нормативів до європейських тощо.

Для реалізації зазначеної концепції пропонується задіяти такі механізми: створення якісної та ефективної системи державних соціальних стандартів і нормативів; впровадження в практику фінансово-економічного обґрунтування соціальних законів; реалізація соціальної відповідальності на рівні держави, суспільства та бізнесу, серед яких найважливішу роль у сучасних умовах відіграє саме соціальна

відповідальність бізнесу; використання новітніх соціальних технологій у сфері соціального забезпечення; забезпечення гендерної рівності тощо. Слід зазначити, що базисним механізмом реалізації концепції соціального забезпечення є створення якісної та ефективної системи державних соціальних стандартів і нормативів, яка забезпечуватиме визначені соціальні права та державні соціальні гарантії достатнього життєвого рівня населення. Ефективна система соціальних стандартів є обов'язковою передумовою формування потужного середнього класу та зменшення розшарування суспільства.

Висновки. Становлення в Україні соціально орієнтованої економіки зумовлює необхідність удосконалення системи соціального забезпечення, адаптації її до нових економічних, демографічних та соціальних умов. Роль соціального забезпечення ще більше зростає у зв'язку з процесами глобалізації. До причин, що призводять до проблем у системі соціального забезпечення та які пов'язані із новими викликами, слід віднести: трансформацію традиційних сімейних відносин, зростання кількості неповних сімей, демографічні зміни, що обумовлені старінням населення та зниженням народжуваності, зростання ролі людського капіталу, соціалізація тощо. Разом з тим зазначені причини призводять до посилення поляризації суспільства та соціальної нерівності. Отже, на сучасному етапі потрібна постійна адаптація соціального забезпечення до